

7. Нерсесянц, В. С. Общая теория права и государства. Москва: Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 285 с.
8. Пасько О.О. Взаємодія громадянського суспільства і держави в контексті модернізації українського соціуму: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Донецьк, 2012. 196 с.
9. Черновал О.П. Теорія держави і права. К. «Видавництво «Юридична думка», 2017. 13 с.
10. Кравчук М.В. Теорія держави і права (опорні конспекти): [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-є вид., змін. й дод.]. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 521 с.
11. Абетка політична. Громадянське суспільство і політика: навчальний посібник. / за наук. ред. док. наук держ. упр. О. В. Радченка, Редактор упорядник М. Д. Городок, вид. 11-е, доп. і перероб. Київ: 2016. 48 с.

*Трещук О.
студентка IV курсу юридичного факультету
Тернопільського національного економічного університету
Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри теорії
та історії держави і права ТНЕУ Григорук Н.Г.*

ФОРМИ ДЕРЖАВИ У СУЧАСНІЙ ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ

Безперечною є необхідність комплексного підходу до вивчення і прогнозування розвитку державних форм і, зокрема, форми держави Україна як цілісного феномена. Форма держави виступає однією з основних категорій юридичної науки і найважливішим політико-правовим інститутом будь-якої держави. Від вибору того чи іншого способу організації влади в значній мірі залежить весь державно-правовий розвиток країни на певну перспективу.

Проблема вибору оптимальної державної форми є предметом жвавої дискусії представників наукової спільноти, політичних кіл та широкої громадськості з найдавніших часів і по теперішній час. Особливу значущість питання про розвиток і вдосконалення форми держави набуває для тих держав, які перебувають на шляху економічних та політичних перетворень, які, з одного боку відображаються на формі держави, а, з іншого боку, самі здійснюються під впливом постійно трансформованої форми держави. Особливо яскраво ці питання актуалізуються на фоні постмайданних викликів, пов'язаних із підвищеними соціальними очікуваннями щодо упровадження відповідних державно-владних реформ.

Слід розуміти, що сам термін «форма держави» має доктринальне походження, оскільки пов'язаний із вченнями про державу, і довгий час у конституціях він не використовувався. Нові тенденції конституційного розвитку свідчать про те, що форма держави як цілісне явище стає предметом регулювання основних законів. Таким чином, форма держави стає комплексним інститутом конституційного права, що представляє собою внутрішньо узгоджену систему норм, що регулюють в своїй єдності структуру і взаємовідносини основних органів держави (глави держави, парламенту, уряду), територіально-політичний устрій, головні методи діяльності державного апарату і форми його зворотного зв'язку з населенням [1, с.136-137].

Зокрема, Конституція України у ст. 1. проголошує Україну суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, у ст. 2 зазначає, що Україна є унітарною державою, а ст. 5 утверджує Україну як республіку, де носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [5].

Форма держави визначається як складне соціальне явище, що дає можливість визначити характер існування і напрями розвитку держави, властивості її устрою, правління та режиму, є виразом найбільш загальних ознак способу організації і функціонування конкретних держав. Вивчаючи державу з точки зору її форми, з'ясуємо зовнішній вираз та порядок побудови держави, її внутрішню структуру і складові елементи, основні способи встановлення та здійснення державної влади. Структура форми держави є стійкою єдністю складових елементів [2, с. 124].

На думку Кулькова М.О., форма держави є сукупністю способів організації політичної влади суспільства або певної соціальної групи і стану, класу, страти, що розкриваються в організації механізму, тобто вищих і регіональних органів, і методах здійснення функцій держави. При цьому організація механізму держави виражена у формі правління і формі державного устрою, а методи здійснення функцій держави – в політичному режимі. До основних закономірностей становлення і функціонування форми держави належать: а) історико-соціальні фактори, що впливають на організацію конкретної форми держави; б) закономірності взаємозв'язку форми держави з його сутністю і змістом; в) принципи організації і функціонування форм держави [6].

Адухов А.А. пропонує розглядати форму держави дещо під іншим кутом. Він констатує, що соціальне призначення держави як сукупність реалізованих державою функцій є публічно-владним виявом її соціальної сутності в конкретно-історичних умовах, а форма держави - це організація публічної влади в суспільстві, в рамках якої держава реалізує своє соціальне призначення [7].

Таким чином, форму держави слід розуміти як порядок (спосіб) організації і здійснення державної влади, які виражають її сутність. Форма держави складається з трьох елементів: форма державного правління, форма державного устрою, форма державного режиму.

Форма державного правління – це елемент форми держави, що характеризує структурну організацію влади, стійкий порядок формування вищих органів державної влади та їх компетенцію, взаємодію між ними. Форма державного правління має такі ознаки:

а) характеризує порядок формування вищих органів державної влади, їх структуру і термін повноважень;

б) визначає зміст принципу розподілу влади між вищими органами держави;

в) характеризує компетенцію вищих державних органів у процесі здійснення ними владних повноважень та їх взаємодію, у тому числі з іншими центральними і місцевими органами влади, органами місцевого самоврядування, іншими громадськими організаціями [2, с.125].

Класифікація форм правління вимагає найбільш суттєвого уточнення. Традиційний поділ на монархічні і республіканські форми в сучасних умовах не

є безспірним. У більшості монархій закріплені принципи народного суверенітету, верховенства парламенту, які не залишають ніяких підстав називати форму правління як «єдиновладдя». У той же час наявність республіканської форми правління не гарантує країну від сповзання до диктатури, де і «вибори» вищих керівних органів, і вся їх діяльність можуть здійснюватися без участі народу. Спостерігається згортання виборчих прав у низці республік і, навпаки, їх поширення в монархічних державах, поява, з одного боку, довічних і навіть спадкових президентів, а з іншого - виборних і змінюваних монархів. Категорії «монархія» і «республіка» до теперішнього часу все більше втрачають відмінності за своїм первинним юридичним змістом і повинні бути визнані способами організації влади в культурно-історичному сенсі[6].

Форма державного устрою – це елемент форми держави, який характеризує внутрішню будову держави, територіальну організацію влади та спосіб (порядок) розподілу території держави на адміністративно-територіальні одиниці, взаємодією між ними у межах держави. Форма державного устрою характеризує:

а) принципи розподілу держави на складові частини;

б) управлінську діяльність держави та організацію населення на її території;

в) можливості реалізації прав та інтересів національних меншин щодо самовизначення шляхом надання тій території, де вони проживають, певних пільг із самоврядування;

г) взаємодію між центральними, регіональними та місцевими органами влади [2, с.126].

На думку Федощевої Н.М. [8], державний устрій як засіб регулювання суспільних відносин включає в себе різні змісти, що відбиваються при однакових суспільних умовах у різних формах державного устрою. Саме через це такі поняття, як "адміністративно-територіальний устрій", "національно-територіальний устрій" та інші лише виражають деякі аспекти державного устрою за певних умов. Державний устрій кожної країни, його зміст має свою специфіку, яка обмежена конкретними суспільними умовами і деякими принципами, що відносяться до даної країни. Строго кажучи, всі країни в світі відрізняються один від одного за змістом державного устрою.

Форма державного режиму – це елемент форми держави, який характеризується як сукупність певних методів (способів) здійснення державної влади. Державний режим характеризує:

а) можливість участі громадян в реалізації державно-владних повноважень, забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина у процесі здійснення державно-владних повноважень органами державної влади;

б) співвідношення правових та не правових засобів здійснення державної влади;

в) відносини між владою і народом;

г) стан законності і правопорядку в державі [2, с.126].

Форма держави в найбільш загальному вигляді визначає, на яких принципах побудована і як територіально організована державна влада. Форма держави визначає структуру і принципи взаємовідносин основних

органів держави (парламенту, уряду, глави держави), розподіл держави на складові частини і юридичний статус цих частин, а також методи діяльності держави і характер його прямих і зворотних зв'язків з громадянами. Вивчення форми держави, може вестися під різними кутами зору. Науково-пізнавальний (гносеологічний) підхід до вивчення форми держави дозволяє виявити взаємозв'язок між формою держави і її змістом, сутністю. Цим займається головним чином теорія держави і права. Інструментальний (практично-політичний) підхід передбачає дослідження форми держави під кутом зору забезпечення ефективності державного керівництва, дієвості управління, стабільності уряду, взаємин уряду з народом і т. п. Цим займається наука конституційного права. Форми зарубіжних держав відрізняються великою різноманітністю. Вони складаються під впливом комплексу природних, географічних, історичних, політичних, соціально-економічних і культурно-релігійних факторів [3, с. 115].

На думку Кравчука М.В., державний (політичний) режим є найвагомим. Оскільки для людини більш важлива політична атмосфера, в якій вона знаходиться, її політичне і правове становище, а не до якого різновиду зачисляють її країну, виходячи із форми правління і устрою. Так, один і той же політичний режим, зокрема демократичний, може бути при різних формах правління. Наприклад: Англія – парламентська монархія, США – президентська республіка, ФРН, Італія – парламентські республіки [4, с. 88].

В теорії держави і права використовуються різні класифікації форм держави у зарубіжних країнах, зокрема виділяються демократичні державні форми (наприклад, Франція) і форми авторитарні (наприклад, Індонезія). Застосовуються також більш дрібні поділи: феодално-теократична, буржуазно-авторитарна, буржуазно-демократична, соціалістична, революційно-демократична та інші державні форми. В конституційному праві для класифікації форм держави може використовуватися свій підхід – з позиції теорій поділу влад і єдності влади. З цієї точки зору у якості основних різновидів можна виділити полікратичну (багато владну) та монархичну (єдиновладну) форми держави. Проміжне становище між ними займає сегментарна державна форма, що поєднує риси цих двох форм. Кожна із цих трьох форм має багато різновидів [1, с. 137].

Проте, така фрагментація поняття форми держави не завжди сприймається як позитивне явище. Так, Кульков М.О. наголошує, що не можна не відзначити широке поширення в науці елементного підходу до даної проблеми. Структурні елементи форми держави: форма правління, форма державного устрою та політичний режим – досліджуються в значній мірі ізольовано один від одного, внаслідок чого питання про форму держави в цілому отримує досить фрагментарне висвітлення, а класифікаційний поділ проводиться тільки на елементному рівні. У результаті предметом широкого обговорення стають окремі питання, як от кількість президентських термінів, специфіка виборчої системи, обсяг прав регіонів, види республік, монархій і ін. Між тим, варіанти комплексного розвитку форми держави в єдності трьох її елементів практично не розглядаються. У той же час, системний типологічний підхід відкриває можливість синтезу численних класифікаційних схем елементного рівня і побудови типології форм держави як системи, що відбиває найбільш істотні ознаки значних груп форм держави. Виявлення основних

типів форм держави в історичній ретроспективі та сучасному світі дозволяє найбільш об'єктивно оцінити розвиток форми держави конкретної країни у всій сукупності її проявів [6].

Очевидно, що підходи до окреслення форми держави у сучасному світі підлягають оновленню у зв'язку із викликами сьогодення, пов'язаними із глобалізаційними, мультикультурологічними та іншими викликами. Важливим фактором є перетворення держави із апарату примусу в механізм формалізованої партнерської взаємодії організованого соціуму з одного боку і його організуючих структур з іншого. У зв'язку із цим, особливо значення набувають ідеї щодо форми держави як історично мінливого феномену, котрий на кожному новому витку розвитку постає перед дослідниками своїми новими гранями, ставлячи їх перед необхідністю заново осмислювати дане явище, співвідносячи його зі змінюваною соціально-економічною і політичною реальністю. Це пояснюється і тією обставиною, що в різні історичні епохи зміст даної категорії розкривався по-різному. Якщо античні і середньовічні автори цілком і повністю ототожнювали форму держави з формою правління, то в наші дні переважною є трьохелементне трактування цієї категорії, що охоплює форму правління, форму державно-територіального устрою та політичний режим. При цьому нерідко робляться спроби розширити її зміст, включити в нього поряд із зазначеними й нові елементи. Також не викликає сумнівів, що форма держави є юридичним виявом соціальної сутності та призначення держави. Більш того, вона безпосередньо обумовлена соціальним призначенням держави, що виявляється у виконуваних нею функціях.

Список використаних джерел

1. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран: учебник. Москва: Норма: ИНФРА, 2013. 528 с.
2. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
3. Конституционное право зарубежных стран: учебник / под общ. ред. М.В. Баглая, Ю.И.Лейбо, Л.М. Энтина. Москва: Норма, 2004. 832 с.
4. Кравчук М.В. Теорія держави і права України: опорні конспекти. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 524 с.
5. Конституція України від 28.06.1996р. №254к/96-ВР. Дата оновлення: 21.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 09.05.2019).
6. Кульков М.О. Теоретические проблемы типологии форм государства: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Волгоград, 2008. 197 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/teoreticheskie-problemy-tipologii-form-gosudarstva> (дата звернення 09.05.2019).
7. Адухов А.А. Форма государства и его социальное назначение: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Санкт-Петербург, 2003. 174 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/forma-gosudarstva-i-ego-sotsialnoe-naznachenie> (дата звернення 09.05.2019).
8. Федощева Н. Н. Форма государственного устройства: Теоретические и исторические аспекты: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2000. 210 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/forma-gosudarstvennogo-ustroistva-teoreticheskie-i-istoricheskie-aspekty> (дата звернення 09.05.2019).